

De arbeidstoeleiding binnen het ZML onderwijs

Marianne Sterk

Gesprekken met de leerlingen over de tekeningen

Leerling 1 - type 1 - A

MS *Jij hebt je vader bovenaan getekend en daarnaast sta jij.*

A: Ja.

MS: *M is je zus.*

A: Ja en mijn moeder.

MS: *OK. Je hebt je vader K genoemd.*

A: Ja.

MS: *Je moeder heet gewoon mamma.*

A: Ja, dat is een vergissing.

MS: *Echt een vergissing of toch een beetje expres?*

A: Nee per ongeluk.

MS: *Per ongeluk?*

A: Ja.

MS: *Weet je wat mij opvalt? Wat ik ook heel grappig vind is dat jij jezelf heel groot getekend hebt. Je bent zelfs groter dan je vader. Had je dat zelf gemerkt?*

A: Ja.

MS: *Waarom heb je dat gedaan dan?*

A: (lacht)

MS: *Vond je jezelf belangrijker of ... dacht je misschien 'het gaat om mij'?*

A: Ja.

MS: *Ja, het gaat ook om jou hè? Kun je over ieder iets vertellen?*

A: Mijn vader werkt in Wateringen. Hij gaat altijd fluitend naar zijn werk.

MS: *Ja?*

A: Ja hij vindt het heel erg leuk. Als ie thuiskomt van zijn werk gaat hij altijd even slapen. Dan gaat ie de krant lezen of tv kijken. En, dat was het van mijn vader. Mijn zus is 18 en ze zit op school in Vlaardingen. Is met haar autorijbewijs bezig en over twee weken gaat ze afrijden. En we speelden vroeger vaak met elkaar, maar nou niet meer zoveel. Ze is vaak aan het leren voor school of ze gaat naar haar vriendinnen. Dat was het. Mijn moeder is 50. Enne, ze werkt. Ze is fysiotherapeut. Ze werkt met kinderen. Ze oefent met kinderen. En als ze thuiskomt en ze komt vaak wat later thuis en dan gaan we samen wat drinken. Dan is het altijd gezellig en dat was het. En ik. Ik ben 17 jaar enne ...ik zit op korfbal. Dat vind ik heel erg leuk. En soms ga ik zaterdag een wedstrijd spelen. Dat was het.

MS: *Nu kan het niet hè, met je been in het gips.*

A: Nee.

MS: *Doe je ook wel eens iets met je vader samen?*

A: Spelletjes.

MS: *OK.*

A: Of ik ga met mijn ouders wandelen op het strand.

MS: *Gaat M dan ook mee of niet?*

A: Soms heeft ze niet zo'n zin om te gaan.

MS: *Is dat jouw bril?*

A: Ja.

MS: *Die heb je heel duidelijk getekend.*

A: Ja en mijn vader heeft ook een bril.

MS: *En je zus en je moeder niet. Heb je daarom misschien de brildragers onderaan gezet en de niet-brildragers bovenaan?*

A: Ja. Nee hoor, grapje. Ik dacht ik maak eerst mijn vader, dan ik, dan mijn zus en dan mijn moeder.

MS: *Is dat omdat je vader het belangrijkste is en hij daarom bovenaan staat?*

A: Nee.

MS: *O, gewoon zomaar?*

A: Ja, want ze zijn alledrie heel erg aardig. Ik ben blij dat mijn ouders nog bij elkaar zijn.

MS: *Ben je dan bang dat ze gaan scheiden, dat je dat zo zegt?*

A: Nee, omdat een heleboel ouders gescheiden zijn, daarvoor.

MS: *Jij bent blij dat het bij jou niet zo is?*

A: Ja. En dat was het.

MS: OK.

Leerling 3 - Type 3 - D

MS: *Jij hebt je broer en jezelf bij het huis getekend. En dit zijn je vader en moeder. Waarom heb je jullie bij het huis getekend en je vader en moeder apart?*

D: Weet ik niet.

MS: OK. *Vertel eens iets over je broer.*

D: Eh, Hij heet D. Mijn broer heeft een rijbewijs en hij heeft een nieuwe auto gekocht.

MS: *Gaan jullie er samen vaak in rijden?*

D: Ja, soms wel, soms niet.

MS: OK. *En hoe is het verder thuis?*

D: Alles goed.

MS: *Kun je iets vertellen over thuis. Iets over jezelf. Wat doe je thuis?*

D: Achter de computer.

MS: *Altijd?*

D: Ja.

MS: *Behalve als je met je broer in de auto rijdt?*

D: Ja.

MS: *Kun je verder nog iets vertellen over D? En je vader of je moeder?*

D: Weet ik niet.

MS: *Je vertelt ook heel vaak over je katten en over je vogels hè? Waarom staan ze er niet op?*

D: Weet ik niet.

MS: *Goed. Wat doen jullie thuis verder? Doen jullie wel eens iets samen, behalve in de auto rijden?*

D: Nee, ik zit de hele tijd achter de computer.

MS: *Wat doe je dan?*

D: Spelletjes.

MS: *Dat doe je het liefst?*

D: Ja.

MS: *Doe je ook wel eens samen spelletjes met je vader, je broer of met je moeder?*

D: Nee.

Leerling 4 - Type 5 - I

MS: *Dit is jouw tekening. Het lijkt een beetje op een plattegrond. Zie ik dat goed?*

I: Ja.

MS: *Als we naar de tekening kijken, wat zien we dan hier?*

I: Huiskamer. Dat is de huiskamer.

MS: OK. *Wie zijn er in de huiskamer op dit moment? Wie zijn dat?*

I: Dat is moeder, vader.

MS: OK. *En de andere kamers? Kun je daar iets over vertellen? Wat is bijvoorbeeld dit?*

I: Mijn kamer.

MS: *Dat is jouw kamer. En dit ben jij zeker? Lig je op bed?*

I: Ja.

MS: OK. *En wie is dat?*

I: Mijn zus.

MS: *Dat is je zus. Is die in haar eigen kamer hier?*

I: Ja.
 MS: *Goed. En de rest van het huis? Kun je er iets over vertellen? Wat het allemaal is?*
 I: Dit is de andere kamer. Van de ouders. Dit is de keuken. Dit is de badkamer. Dit is de wc.
 MS: *Jij hebt echt het huis getekend, hè?*
 I: Ja.
 MS: *Waarom?*
 I: Gewoon.
 MS: *Vond je dat dat erbij hoorde?*
 I: Ja.
 MS: *Goed. Woon je er naar je zin?*
 I: Ja.
 MS: *Kun je nog iets over je vader vertellen?*
 I: Nee.
 MS: *Vind je dat moeilijk?*
 I: Ja.
 MS: *OK. En je moeder?*
 I: Nee.
 MS: *Zijn ze vaak thuis?*
 I: Ja.
 MS: *Doen jullie wel eens dingen samen?*
 I: Ja.
 MS: *Leg maar uit. Wat dan?*
 I: Lachen.
 MS: *Lachen? Wordt er veel gelachen bij jullie?*
 I: Ja.
 MS: *Waar lachen jullie dan om?*
 I: Weet ik niet.
 MS: *En je zus? Hoe oud is je zus?*
 I: 17.
 MS: *Hoe lang woon je daar al?*
 I: 3 jaar.
 MS: *Waar hebben jullie daarvoor gewoond?*
 I: Amsterdam.
 MS: *Heb je nog iets te vertellen?*
 I: Nee.
 MS: *Heb je nog andere familie?*
 I: Nee.

Leerling 6 - Type 6 - J

MS: *Vertel maar, wie staan erop?*
 J: Mijn moeder, mijn zus, ikzelf en mijn zusje en mijn poes.
 MS: *OK. Je zegt mijn zus en mijn zusje?*
 J: Ja.
 MS: *Is M jonger dan jij?*
 J: Ja.
 MS: *Hoe oud is M?*
 J: 13.
 MS: *En C, hoe oud is die?*
 J: 18.
 MS: *Ik zie dat je ook jullie huis hebt getekend?*
 J: Ja.
 MS: *Kun je iets over je moeder vertellen?*
 J: Ze is dit weekend weg.
 MS: *Lekker een weekendje weg?*
 J: Ja.

MS: *Met wie gaat ze een weekendje weg?*
 J: Met haar vriend.
 MS: *OK. Waar ben jij dan?*
 J: Bij mijn vader.
 MS: *OK. En C?*
 J: Ze moet vandaag afrijden.
 MS: *Afrijden?*
 J: Ja, om 9 uur. De derde keer.
 MS: *O ja?*
 J: Hopen dat ze het nu haalt.
 MS: *Kun je ook iets over M vertellen?*
 J: Ze is vaak aan het playbacken op haar kamer. Ik met M.
 MS: *O, jij gaat met haar playbacken?*
 J: Ja, we doen veel dingen samen.
 MS: *Wat doen jullie dan?*
 J: Verschillend, tv. kijken of ...boven.
 MS: *Ja, ja. En jullie hebben nooit ruzie?*
 J: Niet vaak.
 MS: *Heel soms?*
 J: Ja.
 MS: *Dus jullie zijn echte vriendinnen?*
 J: Nee, echte zussen.
 MS: *Ja, maar ook vriendinnen?*
 J: Ja.
 MS: *Zussen en vriendinnen?*
 J: Ja.
 MS: *OK. Dat is leuk.*
 J: Ja.
 MS: *Wat leuk, dat jij ook je poes erbij getekend hebt.*
 J: Ja.
 MS: *Kun je ook iets over je poes vertellen of is daar niet zoveel over te vertellen?*
 J: Ik geef hem altijd eten en water.
 MS: *Is het jouw poes?*
 J: Nee, eigenlijk van M.
 MS: *Zorgt die er zelf niet goed voor?*
 J: Nee, dus ik doe het. Of mijn moeder.
 MS: *OK. En nou jij zelf.*
 J: Ik zit op voetbal.
 MS: *Dat vind je leuk, hè?*
 J: Ja.
 MS: *Was het dat?*
 J: Ja.
 MS: *Kun je nog iets over het huis vertellen?*
 J: Nee, over het huis is niks te vertellen.
 MS: *OK. Zijn de mensen dus het belangrijkste?*
 J: Ja.

Leerling 8 - Type 6 - M

MS: *Kun jij zelf even zeggen wie de personen op jouw tekening zijn?*
 M: Dit is mijn zus, dat mijn moeder en dit ben ik zelf. En dat is mijn vader.
 MS: *OK. Je hebt ze netjes op een rijtje gezet hè?*
 M: Ja.
 MS: *Goed. Zullen we met je zus beginnen?*
 M: Ja.
 MS: *Vertel maar iets over haar.*

M: Ze is kapper en ze doet mijn haar altijd. En mijn moeder ... ik weet het niet.

MS: *Tja, wat moet je nou over je moeder vertellen?*

M: Is wel gezellig. En mijn vader die werkt altijd.

MS: *Altijd?*

M: Ja, nou, zondag niet.

MS: OK.

M: Maar, het is best gezellig thuis.

MS: *Vertel eens iets over als je thuis komt of over het weekend.*

M: Als ik thuis kom ga ik meestal achter de computer.

MS: *Doen jullie wel eens iets samen?*

M: Soms.

MS: *Met z'n tweeën, z'n drieën of z'n vieren?*

M: Soms gaan we naar mijn opa of zo. Mmmmm ... niet zoveel eigenlijk.

MS: OK. *Zijn er nog andere dingen die je kunt vertellen?*

M: Nee.

MS: *Nee?*

M: Nee.

MS: OK.

Leerling 9 - Type 3 - M

MS: *Je hebt ze netjes op een rijtje gezet. Dit is je vader, je broer, je moeder en dat ben jij.*

M: Ja.

MS: OK. *Je hebt een broer van 18. Kun je iets over hem vertellen?*

M: Weinig.

MS: *Weinig? Hoezo weinig? Vertel eens, doe je wel eens iets samen met hem? Je woont wel in hetzelfde huis ...*

M: Samen fietsen.

MS: *Fietsen? Waarheen?*

M: Naar mijn werk.

MS: OK. *Werkt hij daar ook?*

M: Ja.

MS: *Werken jullie dan samen?*

M: Ja.

MS: *Wat doen jullie dan?*

M: In de kas.

MS: *Wat zit er in de kas?*

M: Tomaten.

MS: *Doen jullie nog meer dingen samen?*

M: Nee.

MS: *En je vader, kun je daar iets over vertellen?*

M: Nee.

MS: *En je moeder?*

M: Ik zou het echt niet weten.

MS: *En over jezelf. Wat doe je meestal als je thuiskomt?*

M: Aan mijn brommer werken.

MS: *En wat doen je ouders dan?*

M: TV kijken.

MS: *En waar kijken ze naar?*

M: Weet ik niet.

MS: *En je broer?*

M: Die zit achter de computer.

MS: *En jij, zit jij ook wel eens achter de computer?*

M: Nee. Ik doe liever iets.

MS: OK.

Leerling 10 - Type 4 - N

MS: *Kun jij iets over deze tekening vertellen?*

N: Het is een flatgebouw. Dan moet je vijf trappen op. Dan kom je pas bij het juiste nummer. H is meestal wel thuis, maar mijn tante N moet of in de ochtend of in de middag werken.

MS: *Wie is H?*

N: Dat is de man van mijn tante.

MS: *O ja, ik zie het al. Dit is je oom en dit is tante N.*

N: Ja. Maar die is korter dan mij.

MS: *Die is korter dan jij. Dus je hebt het goed getekend, want hier sta jij.*

N: Ja. En mijn moeder heeft inderdaad wel een bril.

MS: *O ja, ik zie het. Dit is haar bril.*

N: Maar ik heb hem niet op de juiste grootte kunnen doen.

MS: *Misschien wilde je heel duidelijk laten zien dat het een bril was?*

N: Ja. Maar ik ga deze school verlaten, om een heel vervelende reden.

MS: *Ja? Wil je daarover vertellen?*

N: Over twee jaar gaan wij in een ander huis wonen. Ergens in Den Haag. En tijdelijk misschien in een huurhuis. En als dat dan voorbij is, dan ga ik naar een MLK-school.

MS: *Ja ja. Vind je dat allemaal fijn?*

N: Nou, ik ga eerst kijken.

MS: *Of je het leuk vindt?*

N: Nou, wat voor school het eigenlijk is. Want je hebt verschillende MLK-scholen. Van voortgezet speciaal onderwijs.

MS: *Maar, om even terug te komen bij de tekening: Dit is niet jouw eigen huis hè, want jullie logeren nu bij oom H en tante N.*

N: Ja, wij verblijven daar tijdelijk.

MS: *En dat is omdat jouw vader en moeder aan het scheiden zijn, hè?*

N: Ja.

MS: *Heb je het naar je zin bij je oom en tante?*

N: Meer dan bij mijn vader.

MS: *Dus je bent er wel een beetje blij mee?*

N: Ja.

MS: *Kun je iets over oom H vertellen?*

N: Nou, hij heeft een parkiet. Die heb ik er niet bij getekend, maar die is ongeveer 3 jaar. Hij had de parkiet toen die 2 weken oud was. Hij komt altijd op je hand of op je vinger zitten.

MS: *O, wat leuk.*

N: Soms gaat ie ook zitten praten, maar dan in vogeltaal.

MS: *Praat ie niet als een mens?*

N: Dat kan ie wel.

MS: *Kan ie dat? En wat zegt ie dan?*

N: Dan zegt ie dat ik een bepaald nummer moet spelen.

MS: *Zegt ie dan dat jij een bepaald nummer moet spelen op je accordeon?*

N: Ja.

MS: *Kun je ook iets over je tante N vertellen?*

N: Ik ben een keer mee geweest naar haar werk. Maar we hadden die dag ook een optreden of zo. Dat was vorig jaar. Maar toen had ik bijna niks gegeten. Toen heb ik een bakje met boterhammen met beleg erop gewoon gratis gekregen. Dat krijg ik wel gratis, maar de andere klanten moeten ervoor betalen.

MS: *Dus jij bofte.*

N: Ik word gewoon een beetje voorgetrokken. Omdat ik haar petekind ben.

MS: *Vind jij tante N ook wel aardig?*

N: Nou, zij stresst wel heel veel als ze naar haar werk moet. Daar kan ik niet zo goed tegen.

MS: *Ja, ja, dat is dan weer minder leuk. En je moeder?*

N: Die speelt hetzelfde ongeveer als ik.

MS: *Bedoel je accordeon spelen?*

N: Ja. Maar eigenlijk zou ik op paardrijden willen en op zwemmen.

MS: *Dus jij wilt eigenlijk drie dingen?*
N: We gaan ook wel eens naar de katholieke kerk.
MS: *Dus jij doet heel veel dingen samen met je moeder?*
N: Als er niemand thuis is, ga ik spelen.
MS: *Is dat omdat je dan niemand stoort?*
N: Ja, dat is het.
MS: OK. Bedankt.

Leerling 11 - Type 3/5 - P

P: Dit ben ik. Dit is mijn broertje, 8 jaar.
MS: *Hoe heet ie?*
P: C. Dit is mijn moeder. Dit is mijn oudste broer.
MS: *Zou je iets over C willen vertellen?*
P: Hij zit op de voetbal.
MS: OK.
P: Hij speelt graag playstation.
MS: *Speel je wel eens met hem?*
P: Nee. Mijn oudste broer speelt best wel met hem. Ze gaan ook samen voetballen buiten. Met een paar jongens.
MS: *Wat doe jij dan?*
P: Werken.
MS: *Waar werk je?*
P: C1000.
MS: *En je moeder?*
P: Mijn moeder ... die werkt ook.
MS: *Waar?*
P: Weet ik niet.
MS: *Kun je nog iets anders over je moeder vertellen?*
P: Ze houdt heel veel van schoonmaken.
MS: *Verder nog iets?*
P: Nee.
MS: *Wil je nog iets over jezelf vertellen?*
P: Nee.
MS: *Kun je nog iets over het gezin vertellen?*
P: Best wel leuk.
MS: *En heb je nog andere familie?*
P: Ja, in Portugal.
MS: *Kun je daar iets over vertellen?*
P: Niet zo veel.
MS: *Je hebt ook een vader in Portugal, hè?*
P: Ja.

Leerling 13 - Type 5 - S

MS: *Nu jij nog.*
S: (lacht)
MS: *Jij hebt je ouders niet vader en moeder genoemd, maar je hebt ze bij hun voornamen genoemd.*
S: Ja.
MS: *Doe je dat normaal ook of niet?*
S: Nee, niet.
MS: *Normaal niet? OK.*
S: Nee, moeder en vader.
MS: *Ja, dat kan ook. Goed, kun jij iets vertellen over je vader?*
S: Die werkt. Nou ja, werken, die zit gewoon de hele dag met zijn luie kont op zijn stoel.
MS: *Wat doet ie dan?*

S: Hij maakt briefjes. Nee hoor, hij werkt bij het transport.
 MS: *Moet ie iets opschrijven of zo?*
 S: Nee hij regelt alles, dus.
 MS: *Met de telefoon?*
 S: Ook.
 MS: *Omdat je zegt: hij zit.*
 S: Ja (lacht).
 MS: *Dus ik dacht hij doet zittend werk.*
 S: Nee, hij heeft zo'n makkelijke baas. Als ie weg wil kan ie weg.
 MS: *Maar hij doet zittend werk of was dat een grapje?*
 S: Nee, zittend. Ja.
 MS: *Heb jij dat wel eens gezien? Moet hij dan van alles regelen?*
 S: Ja. 's Avonds eten we altijd met z'n drieën. Dan gaat mijn vader de hond uitlaten.
 MS: *Jullie hebben twee honden, hè?*
 S: Ja.
 MS: *Laat ie die allebei uit?*
 S: Nee, dan moet ik erachter aan.
 MS: *Dus jij laat ook een hond uit?*
 S: Ja, het kleintje. Die was, denk ik, van mijn vader.
 MS: *Goed en je moeder, L.*
 S: Die werkt twee dagen in de week. Op maandag en dinsdag. En ook bij mijn vader, maar dan werkt ze beneden.
 MS: *In hetzelfde gebouw?*
 S: Ja.
 MS: *Hebben ze elkaar daar ook ontmoet of niet?*
 S: Nee.
 MS: *Wat doet ze nog meer?*
 S: Eten maken natuurlijk. Enne ...
 MS: *Weet je wat me opvalt in jouw tekening? Dat je dichter bij je vader staat dan bij je moeder.*
 S: O ja ...ja.
 MS: *Hoe komt dat?*
 S: Kweenie.
 MS: *Zomaar?*
 S: Ja.
 MS: *Ben je vaak bij je vader? Doe je vaak dingen samen met je vader?*
 S: Ja.
 MS: *Misschien komt het daardoor, dat jullie heel dicht bij elkaar staan?*
 S: Met mijn moeder kan ik ook heel goed opschieten. Daar heb ik ook nooit ruzie mee.
 MS: *OK. Dat is fijn. Heb je nog iets over jezelf te vertellen?*
 S: Ik ben 16 jaar, bijna 17. Over 6 maanden. Over mezelf ... Ja. Nou, als ik thuis kom, dan uh msn. Lekker gezellig, maar ... Dan ga ik effe tv kijken. Ja. Enne, dan ga ik eten en 's avonds de hond uitlaten. En dan lekker op de bank zitten en tv kijken.
 MS: *Dus je msnt graag en je kijkt graag tv. Ja.*
 S: En ik luister graag muziek.
 SM: *Dat was het?*
 S: Ja.
 MS: *Ja?*
 S: Ja.

Analyse van de tekeningen aan de hand van:

- Kaufman, S. Harard & Burns, Robert (1972). *Actions, Sytles, and Symbols in Kinetic Family Drawings: An Interpretative Manual*. New York: Brunner/Marvel Publications.
- Koppitz, E.M. (1968). *Psychological evaluation of children's human figure drawings*. New York: Grue & Stratton.

De analyses moeten gezien worden als mogelijke verklaringen. Ze zijn puur gebaseerd op de theorieën van Kaufmann, Burns en Koppitz. Ik heb geprobeerd de tekeningen 'los van de leerling' te beoordelen, zonder medeneming van mijn kennis van de persoonlijkheid van de leerling.

Leerling 1- Type 1

Analyse tekening: Wat opvalt, is dat de figuren boven en onder elkaar getekend zijn. Dit kan wijzen op dominantie van de bovenste figuren. Deze figuren zijn ook het grootst getekend. A tekent zichzelf het grootst. Dit zou erop kunnen wijzen dat ze een vrij dominante rol in het gezin speelt en de anderen op een of andere manier in haar macht heeft. Wat verder opvalt, is dat moeder geen handen heeft. Dit zou kunnen wijzen op een moeder, die niet alles in de hand heeft. Moeder is het kleinst getekend, terwijl ze in werkelijkheid een meer dan gemiddelde lengte heeft. Als ik A ernaar vraag bevestigt ze bepaalde vermoedens niet. Ieder gezinslid is even belangrijk. Wel lacht ze om mijn opmerkingen. Het zou kunnen zijn dat de analyse op werkelijkheid berust, maar dat A zich hiervan niet bewust is. Het weglaten van lichaamsdelen kan ook te maken hebben met angst, een poging om controle te krijgen. Het zou ook kunnen betekenen dat A meer controle zou *willen* hebben op moeder en met haar tekening een bepaalde wens uitdrukt. Bij de zus van A zijn de benen weggelaten. Het zou kunnen zijn dat ze niet meer op het blad pasten. Anders zou je kunnen denken aan eenzelfde verklaring als bij die van de moeder. De tekeningen zijn redelijk gedetailleerd. Ook aan de brillen is gedacht. Moeder heeft een vrij lange nek. Dit kan wijzen op een scheiding tussen gevoel en verstand.

Leerling 3 - Type 3

Ook hier valt op dat er, met name bij de leerling zelf, lichaamsdelen zijn weggelaten: ook weer de armen en de handen. Dit kan wijzen op een gevoel van machteloosheid en controle willen krijgen op de omgeving. D en zijn broer zijn enigszins op afstand van hun ouders afgebeeld. De ouders zijn verder van het huis verwijderd dan D en zijn broer. Dit zou kunnen wijzen op 'het anders zijn' van de beide broers, dan hun ouders, of op het zich afsluiten van de beide broers van de ouders. Ook de broer van D is verstandelijk gehandicapt. Dit zou een verklaring kunnen zijn. Opvallend is ook dat hij veel over zijn broer praat en ook in het gesprek het meest over zijn broer te vertellen heeft. De personen hebben geen nek. Dit kan wijzen op weinig scheiding tussen gevoel en verstand. Aangezien de hele tekening niet zo gedetailleerd is kan dit ook een gevolg zijn van een lage ontwikkelingsleeftijd (dle).

Leerling 4 - Type 5

Wat opvalt in deze tekening is dat de personen zich in verschillende ruimtes bevinden. Dit zou kunnen betekenen dat de leerling in kwestie zich niet goed kan uiten en zich afsluit van anderen. I heeft veel meegemaakt, veel angst en geweld in Irak, zijn vaderland. Hij weet niet waar zijn 'echte' moeder is. Zijn vader is hertrouwd en het 'nieuwe gezin' heeft zich in Nederland gevestigd. Opvallend in de tekening is dat de ouders in de huiskamer zitten en de kinderen op hun kamer. I ligt op bed. Een bed in een tekening kan wijzen op een depressie. De tekening is gedetailleerd, als het om de inhoud van het appartement gaat, maar de mensen in de tekening zijn niet gedetailleerd. De gezichten van de kinderen zijn niet uitgewerkt. De ouders hebben in ieder geval ogen, de kinderen hebben 'geen gezicht'. Dit kan wijzen op een gebrek aan zelfvertrouwen. Het ontbreken van een mond kan wijzen op het 'monddood' zijn of op het bestaan van taalproblemen (ook dat is in de situatie van I niet denkbeeldig). Het zou kunnen zijn dat I zijn gevoel onderdrukt, omdat het gezicht in totaliteit niet goed is uitgewerkt.

Leerling 6 - Type 6

De indeling is het meest opvallende aan deze tekening. M staat boven de andere gezinsleden. Typisch is wel dat J het meest over M praat als de tekening besproken wordt. Het kan zijn dat J haar het meest op een voetstuk plaatst, of dat M een dominante rol in het

gezin speelt. De kat is lager getekend dan de rest van het gezin. Ook dit kan te maken hebben met de hiërarchie binnen het gezin. Ook kunnen dieren verwijzen naar gevoelens van eenzaamheid. Natuurlijk kan het tekenen van de kat ook gewoon te maken hebben met het voldoen aan de opdracht. Het niveau van de tekening is niet zo hoog. Dit is te zien aan de uitwerking van de gezichten en het uitwerken van andere details. Waarschijnlijk heeft dit te maken met de ontwikkelingsleeftijd van J. Haar IQ komt op 48, bij een leeftijd van 16 jaar. De tekening is, gezien het niveau, vrij compleet.

Leerling 7 - Type 4

Opvallend aan deze tekening is dat hij in een hoekje van het blad is gemaakt, en dat de personen zich in aparte ruimtes bevinden. Dit kan wijzen op het gebrek van de leerling om zich op natuurlijke wijze te uiten. Dat K de tekening in een hoek aan de onderkant van de tekening heeft gemaakt kan wijzen op 'een slimme manier om aan de zijlijn te blijven, zonder betrokken te raken, een neiging om situaties te vermijden'. Dit is voor mij heel herkenbaar. K is erg faalangstig en heeft de neiging om zich aan situaties te onttrekken, en om zich een uitzonderingspositie te verwerven. Het tekenen op de 'bodem' van het blad kan wijzen op een poging de wereld van het kind te stabiliseren met een fundering, omdat de echte wereld van het kind instabiel is. Ook dit is herkenbaar. K is een leerling die in andere gezinnen en tehuizen is opgegroeid. Zijn moeder is niet goed in staat om voor het gezin te zorgen, waardoor de situatie thuis snel uit de hand loopt. In het tehuis ontstaan ook snel instabiele situaties door miscommunicatie en onrust, veroorzaakt door de vele wisselingen van personeel.

Leerling 8 - Type 6

Het opvallende aan deze tekening is dat de vader iets meer op de achtergrond lijkt te staan. Ook in het gesprekje over de tekening blijkt dat vader een beetje op de achtergrond van het gezin blijkt te leven. M zelf is het grootst in deze tekening. Dit kan erop wijzen dat ze binnen het gezin een dominante rol inneemt. Het kader aan de linkerkant van de tekening kan erop wijzen dat de gezinsleden aan de linkerkant bij elkaar horen. Er lijkt geen sprake van omissies, te zijn in deze tekening. Dit zou kunnen wijzen op stabiliteit. De linkervoeten van de drie vrouwelijke gezinsleden zijn wat groter dan de rechtersvoeten.

Leerling 9 - Type 3

Het opvallende aan deze tekening is dat de figuren in het midden van de tekening boven een horizontale lijn getekend zijn. Dit zou erop kunnen wijzen dat de echte wereld van het kind instabiel is en de lijn ervoor dient om zijn wereld te stabiliseren. Dit zou zijn oorsprong kunnen hebben in de faalangst die M heeft en het feit dat zijn moeder hem niet echt accepteert zoals hij is. Toch staat moeder in de tekening het dichtst bij M. Het zou kunnen zijn dat zij uiteindelijk toch de meeste invloed op hem heeft. Er lijkt geen sprake te zijn van omissies, maar als je naar de gezichten in de tekening kijkt, zie je dat de moeder en broer pupillen in de ogen hebben en vader en M niet. Moeder en M hebben geen wenkbrauwen, in tegenstelling tot de broer en de vader. Ook de neuzen - een symbool van zelfvertrouwen - zijn verschillend. Die van M en zijn broer zijn het minst uitgewerkt. Als je deze details bij elkaar optelt heeft M het minst uitgewerkte gezicht. Dit kan wijzen op het onderdrukken van het gevoel.

Leerling 10 - Type 4

De figuren op de tekening lijken op een rij, achter elkaar te staan. Dit kan te maken hebben met de beleving van weinig onderling contact. In het geval van N zou dit kunnen kloppen. N heeft er namelijk erg veel moeite mee om zich in anderen te verplaatsen. De bril die moeder draagt is erg opvallend en groot, terwijl de mensfiguren verder niet gedetailleerd zijn. Mijn eigen interpretatie zou zijn: 'Ziet moeder het allemaal wel goed?'. Ook dit onvermogen om de dingen in juiste verhouding te zien zou op waarheid kunnen berusten. Moeder komt erg star over. Hoewel haar band met N goed is, heeft ze veel problemen met de school gehad. Opvallend was daarbij dat moeder de school veel verwijten maakte en de neiging had de

problemen van haar dochter te ontkennen. Momenteel is moeder aan het scheiden en richt ze zich momenteel vooral op de problemen, die deze scheiding met zich meebrengt. De mensen in de tekening missen allemaal handen, voeten, haren en oren, terwijl de traptreden in het flatgebouw wel getekend zijn. Ook hier weer mogelijk: het onderdrukken van gevoel en het gebrek aan stabiliteit (vooral door het ontbreken van de voeten en de in verhouding erg lange benen van de figuren). Opvallend aan het gesprek is dat er grote nadruk gelegd wordt op de aanwezigheid van een parkiet, die bovendien vraagt of N op haar accordeon een bepaald nummer wil spelen. Dit kan wijzen op gevoelens van eenzaamheid en het gebrek aan waardering van anderen (de nadruk op de aanwezigheid van huisdieren - zie: Koppitz, 1968). Verder vertelt ze dat ze het voorgetrokken wordt door haar tante en het petekind van haar tante is. Ook dit kan wijzen op het verlangen naar aandacht en waardering.

Leerling 11 - Type 3/5

De broer is het grootst getekend, maar hij is het minst uitgewerkt. P zelf is het meest gedetailleerd op de tekening, vooral haar gezicht (met pupillen, oorbellen en krulletjes en een duidelijke neus en mond). Dit kan erop duiden dat P zelf een gevoelsmens is die zich goed kan uiten (nadruk op het gezicht). P vertelt me regelmatig dat ze het niet naar haar zin heeft, thuis. Dat er veel ruzies zijn en dat ze af en toe geslagen wordt door haar broer. Broer is veel ouder dan P en neemt een soort vaderrol in, doordat vader van moeder gescheiden is en geen contact meer met het gezin heeft. Verder heeft hij geen nek, in tegenstelling tot de rest van de gezinsleden. Bij het weglaten van de nek is er geen scheiding tussen gevoel en verstand. Het zou kunnen zijn dat haar broer impulsief reageert. Broer heeft in de tekening geen handen en voeten en zijn gezicht is het minst uitgewerkt. De betekenis die ik hier zelf aan geef is dat P bang is voor haar broer, die mede de oorzaak is van haar instabiliteit (weglaten van lichaamsdelen betekent angst en instabiliteit). Wat verder opvalt, is dat moeder een zwarte en een witte voet heeft (heeft moeder misschien twee kanten?). In het gesprek over de tekening komen deze zaken niet echt naar voren. Moeder houdt veel van schoonmaken. P is slordig, hetgeen regelmatig conflicten oplevert. P geeft aan dat ze het wel naar haar zin heeft, thuis. Tijdens andere gesprekken en tijdens gesprekken met moeder heb ik een andere indruk gekregen.

Leerling 13 - Type 5

Opvallende zaken: gedetailleerde gezichten, vader en dochter staan dicht bij elkaar, het ontbreken van voeten en nekken. De gedetailleerde gezichten en het ontbreken van de nekken kan duiden op het feit dat deze mensen gevoelsmensen zijn (veel gevoel en weinig scheiding tussen gevoel en verstand). S is heel spontaan in haar uitingen en soms ook brutaal. Ze reageert impulsief. Binnen het gezin wordt open gecommuniceerd. Tijdens gesprekken met haar ouders is me opgevallen, dat haar vader degene is die het meest betrokken overkomt. S lijkt naar mijn idee erg op haar moeder. S wordt erg vrij gelaten. Het ontbreken van voeten zou kunnen wijzen op minder stabiliteit binnen het gezin.